

Er stond een vrouw in de tuin. Bijlage 1

Invloedrijke vruchtbaarheidsgodinnen uit de Griekse en Romeinse mythologie

Gaia, Tellus

Is een godin van de eerste generatie. Uit de grenzeloze wereldruimte, die de Grieken de Chaos noemden, werd eerst de Aarde geboren: Gaia of Gaea.¹ Onder de Aarde bevond zich de donkere afgrond: Tartaros en in het heelal huisde de liefde: Eros. Gaia baarde de hemel en de zee: Oeranos en Pontos. In een volgende mythologische cyclus baart zij samen met hen, dus min of meer haar eigen zonen, een groot aantal kinderen (reuzen), waarvan de dochter Rhea en de zoon Kronos (Rom. Saturnus) de heerschappij overnemen. In Gaia is een bonte verzameling lokale godinnen geabsorbeerd, bijvoorbeeld de moedergodinnen die op Kreta werden vereerd. Zij is wezensverwant met de Romeinse Tellus.

Rhea, Cybele

Met de opkomst van verhalen rond Rhea als godin van de vruchtbaarheid, schoof de rol van haar moeder Gaia naar de achtergrond. Tussen Rhea en haar man Kronos speelde zich een gruwelijke strijd af. Kronos was bang dat zijn kinderen hem zouden verdrijven. Daarom verslond hij hen direct nadat zij ter wereld waren gekomen. Maar na de geboorte van haar jongste zoon leidde Rhea haar man om de tuin door hem een in luiers gewikkelde steen te eten te geven. In het verborgene voedde Rhea deze zoon op en zij noemde hem Zeus. Eenmaal volwassen werd hij Oppergod van de Olympus. Zijn verering begon ongeveer 1900 voor Chr. en daarbij bekleedde Rhea als zijn moeder een vooraanstaande positie. De verering van Rhea komt vooral op Kreta voor, waar voordien in verschillende streken moedergodinnen werden aanbeden. Rhea wordt op den duur gelijkgesteld met de van oorsprong Phrygische godin Cybele of Kybele, koningin van de natuur en de vruchtbaarheid, die sinds 204 voor Chr. in Rome als Magna Mater (Grote Moeder) werd vereerd in de vorm van een zwarte meteorsteen. Cybele wordt vaak uitgebeeld als beschermvrouwe met een kroon op het hoofd in de vorm van een stadsmuur.

Aphrodite/Venus

Godin van vruchtbaarheid, onweerstaanbare liefde en hartstocht, geboren uit het schuim der zee.² Oorspronkelijk werd zij door de Feniciërs als de vruchtbaarheidsgodin Astarte geëerd en zij werd in Mesopotamië als moedergodin Ištar aanbeden. Vanuit Klein- Azië werd haar cultus door de zeevaarders verspreid, zodat haar heiligdommen zich vooral langs de kust bevinden. Zij wordt afgebeeld met schoonheidsartikelen en bloemen. Aan haar gewijd waren onder meer de (granaat)appel en de roos. Aphrodite viel samen met de Oud Italische vegetatiegodin Venus; beschermster van tuinen en wijngaarden, godin van liefde en schoonheid aan wie de witte lelie was gewijd. De Romeinen vierden in de maand april uitbundige feesten ter ere van deze lentegodin.

Artemis/Diana

Artemis, de Griekse godin van de jacht, was oorspronkelijk een vruchtbaarheidsgodin die andere, lokale godinnen in zich opnam.³ Zelf ontoegankelijk voor de liefde, bleef zij maagd en was in het bijzonder de schutsvrouw van de kuisheid en hulp van de vrouw in barensnood. Vooral in het Oosten viel bij de Artemis-verering de nadruk op haar functie als vegetatieve godheid. In haar heiligdom, het Artemisium te Efeze, was Artemis uitgebeeld met talrijke borsten als teken van haar creatieve macht.

1 Het overzicht van de vruchtbaarheidsgodinnen kwam tot stand met dank aan M. D'Hane-Scheltema. Behalve Homerus, Hesiodus en Ovidius zijn als voornaamste bronnen hier gebruikt: Armstrong, Van der Meer, Van Reeth, Kaster, Bartelink en Hall.

2 Homerus noemt Venus echter als dochter van Zeus en Dioné. Zij wordt ook gezien als dochter van Oeranos omdat zij werd geboren nadat de afgesneden penis van Oeranos in zee werd gegooid en zich mengde met zeeschuim.

3 Godinnen die Artemis opnam: Agraea ('op het land vertoevend'), Aristobule ('de beste raad gevend'), Aphaea (godin op Aegina), Brauronia (geboortegodin te Brauron), Delia, (op het eiland Delos), Ilithyia (geboortegodin), Limnatis (moerasgodin), Orthia (te Sparta), Tauropolis (op de Krim).

Men beschouwde haar ook als maangodin, naast haar broer Apollo die als zonnegod werd vereerd.⁴ Zij valt grotendeels samen met de Griekse godin Hecate. Ook bij de Romeinen, waar zij versmolt met de Ouditalische maangodin Diana, 'de stralende' werd zij jachtgodin. Het hert, de hinde, de hond, de gans en de ceder waren aan haar gewijd. Vaak is zij zowel hoedster van de stad als godin van het buitenleven.

Athene/ Minerva

Athene, ook wel Pallas Athene genoemd, was de Griekse godin van wijsheid en oorlog, maar ook beschermvrouwe van ambachten en kunsten. Zij is een duidelijke incarnatie van een moedergodin. Voordat zij werd geboren had Zeus een einde gemaakt aan de heerschappij van de raadgevende maangodin Metis door haar op te eten. Maar hij werd gekweld door ondraaglijke hoofdpijn. Uit zijn hoofd komt dan Athene tevoorschijn als zijn dochter die de rol van wijze beschermvrouwe (genius) overneemt, om te beginnen van de stad Athene. Zij was het die in volle wapenuitrusting militairen en stoere helden als Odysseus door de gevaren loodste. De Romeinse Minerva werd met haar vereenzelvigd en nam als beschermster van de stad Rome in de loop der tijd haar attributen over, zoals de typerende gekuifde helm. Minerva is nog altijd populair als beschermvrouwe van medici, militairen en kunstenaars; er zijn zoveel organisaties die haar naam voeren dat deze bij een simpele zoektocht op Internet meer dan 21 miljoen hits oplevert.

Demeter, Ceres

*De eerste die aan akkers graan schonk, zegenrijk gewas, en 't eerst ook wetten gaf, was Ceres, zingt een zanger in Ovidius' Metamorphosen.*⁵ Zij is de godin van de wasdom, van landbouw en akkers, in het bijzonder van het graan. Haar naam klinkt nog door in cereal en cereale. Zij wordt aanbeden als aardmoeder, bron van alle vruchtbaarheid. Zij was ook een dochter van Rhea en Kronos, en als zodanig aanvankelijk door haar vader verslonden, maar door haar broer Zeus weer tot leven gewekt. De Griekse Demeter is nauw verwant aan de Ouditalische Ceres. Demeter wordt ook wel vereenzelvigd met Gaia. Zij is tevens de godin van de regelmaat en de ordening; deugden die vooral in landbouwculturen hoog staan aangeschreven. Demeter en Ceres worden vaak zittend afgebeeld met korenaren in het haar of in de hand, met een scepter en een hoorn gevuld met vruchten en bloemen: de hoorn des overvloeds. Soms wordt zij omringd met weldoorvoed vee, als teken van vruchtbaarheid. De dochter van Demeter is Persephone.

Flora

Flora personifieert de lente en de zinnelijkheid. Haar feest, het Floraliafeest, ging gepaard met seksuele uitpattingen van vrouwen, die niet als misstappen maar juist als uitingen van grote religiositeit werden beschouwd. Biologisch zorgden deze orgastische rituelen voor vers bloed in de gemeenschap. Overspel was een noodzakelijke bijdrage aan de vruchtbaarheid en de gezondheid van het nageslacht, in tijden waarin er binnen de familie werd getrouwd. Een vage echo van de (liederlijke) lentefeesten zijn nog terug te vinden in de carnavalsviering. Behalve als bloemengodin was Flora beschermster van de hoeren. Ondanks haar latere reputatie van trouweloze echtgenote lieten hoogstaande vrouwen in de zeventiende eeuw zich als Flora vereeuwigen, zoals Amalia van Solms met kransen in het haar en bloemen in de armen. Maar evengoed werd Flora, bijvoorbeeld in relatie tot de Hollandse tulpenrage, als hoer bespot.

⁴ In de functie van maangodin komt Artemis voor in de *Mythe van Endymion*. De Diana (Artemis) Epheseus staat onder meer bij de *Villa D'Este* te Rome als tuinbeeld met borsten waaruit water spuit. Een mooi exemplaar bevindt zich in het Nationaal Archeologisch Museum te Napels in de Farnese-collectie. De veelborstige Artemis (Diana) heeft hier als beschermster van de stad een stadsmuur als kroon op het hoofd. In de zeventiende-eeuwse Republiek der Nederlanden gebruikte Romeyn de Hooghe de veelborstige Diana als symbool van de natuur op een tuinvaas voor de Horus Medicus te Haarlem en als gravure op de titelpagina van Antonie van Leeuwenhoeks *Ondeckte Onsigtbare Heeden* [...], Leiden 1686.

⁵ Ovidius *Metamorphosen* Boek V 342.

Hekate/Hecate

Aardgodin en maangodin uit Klein-Azië, nu eens vereenzelvd met Persephone, dan weer met Artemis, maar ook als zelfstandige godin optredend. Hekate was een godin van vissers en herders en godin van de nieuwe maan. Zij beschermde ook het vee en werd te hulp geroepen op kruisingen van wegen en driesprongen. Vrouwen die haar cultus aanhingen werden in verband gebracht met heksenpraktijken Haar attributen zijn: de slang, de maansikkel, de fakkel en de zweep.

Hera/luno

Beschermster van de vrouwelijke vruchtbaarheid en geboorte. Zij is zowel echtgenote als zuster en leidsvrouw (genius) van Zeus. Zij was een tot leven gewekte dochter van Rhea en Kronos en komt overeen met Romeinse Iuno en vertoont ook overeenkomsten met Demeter, die ook wel als geliefde van Zeus wordt genoemd. Iuno was een maangodin. De granaatappelboom werd ter ere van haar geplant. Op afbeeldingen heeft zij vaak een granaatappel in de hand en ook lammeren en runderen waren aan haar gewijd.

Isis

Door de handelscontacten die Griekenland in de hellenistische periode onderhield met het nabije Oosten en Afrika, gingen de Grieken buitenlandse goden met hun eigen goden identificeren. Dat gold in het bijzonder voor de Oud-Egyptische godin Isis die later ook populair werd bij de Romeinen. Oorspronkelijk was Isis in Egypte de personificatie van de hoogste troon. Haar naam wordt geschreven met het teken voor troon en zij is dikwijls op een troon afgebeeld. Later werd zij vooral geëerd als goddelijke moeder van Horus (Rom. Harpokrates) die zij vaak als klein kind op schoot heeft. Zij was godin van de vruchtbaarheid en de maan en zij was beschermvrouwe van de zeevarenden. Haar attribuut is het sistrum, een rinkelinstrument uit de Nijlstreek.

Ma/Enyo/Bellona

Ma is een oude moedergodin uit Cappadocië, Klein-Azië. Zij personifieert de natuur, maar wordt als 'zegenbrengende' ook vereerd als oorlogsgodin. Later wordt zij om haar vruchtbaarheid brengende gaven gepersonifieerd als Artemis en Cybele. Zij valt samen met Pallas Athene (Minerva) of oorlogsgodin Enyo, de Romeinse Bellona. Zij was nu eens de vrouw, dan weer de zuster of dochter van oorlogsgod Mars.

Persephone (Kore), Proserpina

Persephone is de dochter van Demeter (Rom. Ceres) en geldt als godin van leven en dood en als lentegodin. Zij werd geschaakt door Hades, God van de onderwereld. Op zoek naar haar dochter doolde Demeter ontroostbaar over de aarde. De gewassen verdorden en overal was hongersnood. Zeus (Rom. Jupiter) stond Persephone toe weer op aarde te komen, mits zij niet at van een verboden granaatappel. Omdat ze dat toch deed moest zij als straf een deel van het jaar in de onderwereld leven. De mythe wordt in verband gebracht met de cyclus van de landbouwgewassen, die een deel van het jaar onder de grond leven en in de lente tevoorschijn komen. Persephone wordt ook Kore genoemd en in het Latijn Proserpina, waarin het woord proserpere, groeien, tevoorschijn kruipen te herkennen is.⁶

Pessinuntia/Cybele

Zij was een lokale godin die in de Phrygische stad Pessinus (Klein-Azië) als moedergodin werd verheerlijkt. Zij was de koningin van natuur en vruchtbaarheid. Haar cultus werd in 600 v. Chr. naar Griekenland overgebracht en in 204 v. Chr. in de vorm van een zwarte meteorsteen naar Rome, waar zij Magna Mater werd genoemd en sindsdien samenvalt met Cybele. Haar attributen zijn de scepter en de hoorn des overvloeds. Uitbundige orgiastische feesten, waarbij mannen in roes hun lid

⁶ Een etymologisch verband tussen Kore en koren, coren, corn of korn heeft de auteur niet kunnen vinden.

verminkten, werden in de lente ter ere van haar gevierd. Zij wordt vaak door leeuwen geflankeerd en wordt ook afgebeeld met een spiegel, een granaatappel, een scepter en een zweep.

Silene/Luna

Silene of Luna is een echte maangodin, later versmolten met Artemis (Diana) en Hekate. Ze werd in Rome vereerd in een tempel op de Aventijnse heuvel. Zij had grote invloed op de vruchtbaarheid, omdat het tijdstip van zaaien en oogsten aan de hand van de maanstad werd bepaald, waarbij het wassen en afnemen van de maan de groei van de gewassen op aarde weerspiegelden. Ook wist men dat de maan in verband stond met de vrouwelijke vruchtbaarheid.

Rhamnusia of Nemesis

Griekse godin van de gerechtigheid die in de plaats Rhamnus te Ittaka werd vereerd. Zij was bewaakster van de morele en natuurlijke orde, belangrijke elementen in de landbouwcultuur. Zij heeft als attributen een meetlat, een teugel, een zweep en een weegschaal. Zij vertoont overeenkomsten met Romeinse Justitia. In de hellenistische tijd werd zij uitgebeeld met een scheepsrad.

Vruchtbaarheidsgodinnen uit het oude Mesopotamië en het land van Kanaän

Heba

Vruchtbaarheidsgodin die in de veertiende eeuw v.Chr. vereerd werd in Jeruzalem. Zo als zij waren er meer lokale godinnen, maar haar naam wordt genoemd omdat deze mogelijk verband houdt met die van Eva uit *Genesis*.

Inanna/ Ashera/ Ishtar/ Anat/ Astarte

Inanna daalde af in de onderwereld net zoals Persephone. Daarna verdorde de aarde. Deze Soemerische godin is verwant met de Akkadische Ishtar, de belangrijkste godin van het oude Mesopotamië. Zij valt samen met Ashera en haar dochters Anat en Astarte, belangrijke West-Semitische godinnen en helpsters van de regen: de god Baäl, in zijn strijd tegen de verdroging: de god Mot. In oud-Israëlitische teksten vormt Ashera tevens een koppel met Jahweh als een soort van pluriforme godheid. Zij werd zelfs in de tempel in Jeruzalem vereerd tot woede van de profeten. Net als bij Flora gingen haar vruchtbaarheidsceremonieën gepaard met rituele geslachtsgemeenschap. Haar cultus vond ook ingang in Egypte tijdens het Nieuwe Rijk. Haar zittende beelden lijken op die van Isis. Daarnaast vond ze verering bij de Hettieten, als de godin van de Feniciërs, vanwaar haar cultus in Israël doordrong. Als de krijgsgodin Anat is zij bekend uit het Oude Testament.

Vruchtbaarheidsgodinnen in de Noord- en Midden-Europese mythologie

Freyja

In de Oud-Noorse mythologie was Freyja een vruchtbaarheidsgodin. Tot haar werd gebeden om overvloedige oogsten en zij werd aangeropen tijdens het baren. Haar zinnelijkheid illustreert haar wezen als vegetatiegodheid. Haar magie werd aan priesteressen onderwezen. Freyja kon in de gedaante van een vogel verschijnen en reed op een door katten getrokken wagen. Hoewel verschillende van haar eigenschappen herinneren aan voor-Aziatische godinnen - bijvoorbeeld Cybele -, wordt Freyja doorgaans beschouwd als een echte Germaanse godin. Zij valt vaak samen met de godin Frigg.

Frigg

Frigg is in de Oud-Noorse mythologie de gemalin van Odin en de moeder van Balder. Zij heette in Zuid-Germanië Friia en schijnt de enige van de Scandinavische godinnen te zijn die bij alle Germaanse volken bekend was. Het feit dat de Vrijdag naar haar is genoemd, zoals in het Latijn 'Dies Veneris' de

dag van Venus is, kan op een gemeenschappelijke herkomst duiden. Frigg was de beschermster van het huwelijk en tevens van het moederschap.

Nehalennia

Nehalennia was een vroeg Keltisch-Germaanse vruchtbaarheidsgodin. In het gebied waar nu Zeeland ligt stonden tenminste twee en waarschijnlijk drie tempels die aan haar waren gewijd. Vissers en zeelui in de delta van de Schelde en de Romeinse nederzetting Colonia Claudia Ara Agrippinensium (het huidige Keulen) - knooppunten in een belangrijke scheepsroute - vereerden haar in de tweede en derde eeuw als beschermvrouwe. Behalve dat zij macht had over de grillige, vruchtbaarheid brengende wateren, werd Nehalennia evenals de meeste vruchtbaarheidsgodinnen geassocieerd met het hiernamaals. Haar attributen zijn een mand met appels (vruchtbaarheid) en een hond (bewaker van huis en haard).

Rosmerta

Rosmerta of Rosmertha is een Keltische vruchtbaarheidsgodin die in het noorden van Gallië (Frankrijk) werd vereerd. Zij is de vrouw van de god Esus, maar ook van de Gallisch-Romeinse god Mercurius. Zoals veel klassieke vruchtbaarheidsgodinnen wordt zij afgebeeld met de hoorn des overvloeds. Haar andere attribuut is een stok met twee slangen.

Ostara

Ostara is een Germaanse voorjaarsgodin, zuster van Donar. Zij was de godin van het opkomende licht, het morgenrood en het altijd terugkerende voorjaar. Door de rooms-katholieke kerk werd het Ostara-feest omgevormd tot Pasen, wat nog altijd doorklinkt in het Duitse Ostern en het Engelse eastern. Te harer ere werden omstreeks die tijd vreugdevuren ontstoken, de latere Paasvuren, een gebruik dat in Oost-Nederland nog bekend is.⁷ Het madeliefje was haar bloem.

Elfen

Kelten en Germanen vereerden elfen als bringers van vruchtbaarheid. Elfen leefden in en onder de aarde en kwamen bij het maanlicht tevoorschijn.

⁷ Paasfolklore is bijvoorbeeld nog altijd te vinden op het landgoed Singrave bij Denekamp met 'eiergadder'n', het aanbieden van een paasstake en het ontsteken van een paasvuur.